

การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสาน:
กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ

An analytical study of Buddha Dhamma found in Nang Pramothai
Isan-Shadow play : A case study in Sisaket province

¹พระมหาจันทรดี ปญฺญาวชิโร, ²พระกัญจน์ กนฺตธมฺโม,
³พระพรสวรรค์ จิตฺติญาโณ, และ ⁴พระวิชาญ จุมครอง
¹Phramaha Chandi Panyavachiro, ²Phra Kan Kantadhammo,
³Phra Ponsawan Titiyano, and ⁴Phrawichan Joomkhong

^{1,2,3}วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,ประเทศไทย
⁴มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน
^{1,2,3}Sisaket Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
⁴Mahamakut Buddhist University Northeast campus

¹Kansngrng2@gmail.com

Received February 19, 2020; Revised March 2, 2020; Accepted May 10, 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและสาระสำคัญของหนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ 2) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ 3) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานที่มีต่อชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์เอกสารประกอบข้อมูลความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 18 รูป/คน นำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า

1. ประวัติความเป็นมาหนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ ได้รับอิทธิพลมาจากคณะหนังประโมทัยในจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพ่อสิงห์ จำเริญ ชาวบ้านผึ่งใต้ริเริ่มตั้งคณะหนังประโมทัยขึ้นเป็นคณะแรกเมื่อปีพ.ศ.2504 ตั้งชื่อคณะว่า ส.ร่วมมิตร และพบว่าคณะหนังประโมทัยที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีอยู่ด้วยกัน 4 คณะ คือ คณะ ส.ร่วมมิตร คณะ ส.บันเทิงศิลป์ คณะหนังประโมทัยโรงเรียนบ้านหนองแวง และคณะเฉลิมศิลป์ ส่วน

สาระสำคัญของหนังประโมทัยจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ทุกคณะจะเน้นในส่วนของเนื้อหาสาระที่สะท้อนให้เห็นถึงความถูก-ผิด ดี-ชั่วของการกระทำที่สื่อผ่านการแสดงของตัวละครถึงผู้ชม

2. หนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษได้ปรากฏพุทธธรรมที่สำคัญ 18 ข้อธรรม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ พุทธธรรมที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ ทุกข์ ตัณหา กรรม โลกธรรม และพุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม ได้แก่ ศีล ทาน ปัญญา กตัญญูกตเวที เมตตา ความไม่ประมาท ความซื่อสัตย์ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสามัคคี ความรู้จักเหตุผล การรู้จักคบคน มีราชธรรม มีหลักทิศ 6 และความสันโดษ

3. สำหรับคุณค่าพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานเป็นหลักธรรมระดับพื้นฐานซึ่งนับเป็นคำสอนหรือขุมทรัพย์ความรู้อันสูงค่ายิ่ง ทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับสังคม ผ่านภูมิปัญญาการแสดงของคณะหนังประโมทัย ที่เป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการช่วยอบรมศีลธรรมจรรยาและวางหลักการดำเนินชีวิตให้แก่คนในสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณงามความดีลดความขัดแย้งและการสร้างพลังสันติสุขให้แก่ชุมชนและสังคมได้อีกทางหนึ่ง

คำสำคัญ: พุทธธรรม, หนังประโมทัย

Abstract

The objectives of this research include: 1) to study the history and the essence of Nang Pramothai Isan in Si Sa Ket province; 2) to study the principles of Buddha Dhamma appearing in Nang Pramothai Isan in Si Sa Ket province; 3. to analyze the value of the Buddha Dhamma appearing in Nang Pramothai Isan towards the community in Sisaket province. It is a qualitative research by analyzing documents and data collected from opinions of 18 monks and laymen experts through in-depth interviews. The study results are presented by descriptive analysis method. The study results are as the followings:

1. The history of Nang Pramothai Isan in Sisaket province was influenced by a Pramothai band of shadow play in Ubon Ratchathani province organized by Mr. Singh Jumroen, a villager of Ban Phueng. He initiated the first shadow play band in 1961 named Sor Ruammit. From past to present, there have been 4 famous and popular bands of shadow play including Sor Ruammit, Sor Bantoengsilp, Pramothai band of Ban Nong Waeng School and Chalernsilp band. For the essence of the Pramothai band in Sisaket province, it has been found that the band focuses on the content to reflect right-wrong and good-evil actions conveyed through the act of each character towards the audience.

2. The Nang Pramothai Isan in Si Sa Ket province presents 18 important Buddha Dhamma principles that can be divided into 2 groups namely: life-related Buddha Dhamma such as suffering, lust, karma, the worldly ethics: and morality-related Buddha Dhamma such as Sila (precepts), Dana (charity), wisdom, gratitude, compassion, heedfulness, honesty,

humility, unity, rationality, right association, Rajadhamma (virtues of a ruler), principles of six directions of relationship, and solitude.

3. For the value of the Buddha Dhamma that appears in Nang Pramothai Isan, it is a basic Dhamma principle which is considered as valuable teaching or treasure of knowledge at personal, family and social levels. It has been shown through the acting wisdom of the Pramothai band as another tool to help training morality and lay principles of living for people in society to be based on virtue, conflict-free and creating power of peace towards communities and society.

Keywords : Budda Dhamma, Nang Pramothai

บทนำ

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆ ที่มีคุณค่าอย่างมากไม่ว่าจะเป็นภาษาอาหาร ศิลปหัตถกรรมโบราณวัตถุและการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้บอกถึงภูมิปัญญาของชาวอีสานที่ได้สืบทอดส่งต่อกันมาได้อย่างดี โดยเฉพาะมหรสพที่ถือเป็นศิลปะการแสดงหรือการละเล่นพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่รับใช้สังคมอีสานสืบมาอย่างยาวนานคู่กับหมอลำนั่นก็คือ “หนังประโมทัย” (วิไลลักษณ์ ลิกะไชย, 2544 :2) หนังประโมทัย ถือเป็นวัฒนธรรมการละเล่นพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญประเภทหนึ่งของภาคอีสาน ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมโดยการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความบันเทิงหรือเป็นเครื่องพักผ่อนหย่อนใจและบันเทิงอารมณ์ให้แก่ตนเอง (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2526 :119-128) ซึ่งในอดีตมีแพร่หลายในหลายจังหวัด ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ยโสธร อุตรดิตถ์ ขอนแก่น มหาสารคาม อำนาจเจริญและจังหวัดศรีสะเกษ มีลักษณะการละเล่นคล้ายกับหนังตะลุงของภาคใต้ บางแห่งก็มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของท้องถิ่น เช่นเรียกว่า “หนังบักป้องบักแก้ว” “หนังบักต้อ” “หนังบักสับแก้ว” เป็นต้น (บุญเจริญ บำรุงชู, 2553 : 4)

โดยเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่มีบทบาทและความสำคัญในการแสดงออกเกี่ยวกับเรื่อง การสื่อสารที่เป็นการถ่ายทอดความคิดและค่านิยมทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงสภาพความเป็นอยู่ของชีวิตและค่านิยมทางความคิด ความเชื่อ จารีตประเพณี ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ รวมถึงยังเป็นเครื่องสร้างความบันเทิง สร้างระเบียบวินัยและปลูกฝังสุนทรียภาพทางศิลปะอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเกี่ยวโยงเป็นสายธารทางวัฒนธรรมของสังคมชนบทชาวอีสาน จนมีคำพูดกันในอดีตว่าอาชญากรรมในชุมชนอีสานมีน้อยมากเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากคนอีสานไม่นิยมความรุนแรง แต่จะนิยมความดี ความเสียสละ ซึ่งค่านิยมดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งได้รับการหล่อหลอมมาจากวรรณกรรมทางศาสนา เช่น นิทานชาดก คำผะเหยา กลอนลำหรือเรื่องราวในวรรณคดีรามเกียรติ์ และวรรณกรรมอีสานสังข์ศิลป์ชัย ที่ถูกถ่ายทอดผ่านการแสดงในรูปแบบของหนังประโมทัย ซึ่งสะท้อนเนื้อหาความหมายของการสื่อสารในเชิงคุณธรรมจริยธรรม

ไปสู่ผู้ฟังและมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้ชมด้วย เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ของเรื่องที่แสดงในหนัง ประโมทัยจะเป็นเรื่องของการทำความดีที่สำคัญพระเอกของเรื่องมักจะเป็นคนดีมีวาสนา แม้ในช่วงแรกของชีวิตจะตกกระทบลำบากถูกรังแกข่มเหงต่าง ๆ นานาก็ตาม แต่ตอนจบแล้วจะเป็นผู้ชนะ และมีความสำเร็จในชีวิตเพราะอานิสงส์แห่งความดีที่ตนได้ทำไว้ซึ่งต่างกับหนังหรือละครในปัจจุบันที่พระเอกของเรื่องมักจะเป็นคนเก่ง หรือบางครั้งก็เป็นคนซี้โกง จึงทำให้มีส่วนหล่อหลอมให้คนในสังคมปัจจุบันมีแนวคิดและพฤติกรรมเปลี่ยนไปในทางที่จะเอาชนะคนอื่น และนำตัวเองไปสู่ความสำเร็จโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม เป็นต้น (วินัย จำปาอ่อน, 2550 : 1-2)

หนังประโมทัยอีสาน นอกจากจะเป็นศิลปะการแสดงที่มีลักษณะเด่นในการให้ความบันเทิงแล้ว ยังมีเนื้อหาการแสดงที่สอดแทรกคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมที่เป็นคติธรรมสอนใจที่ผ่านบทสนทนาของตัวละครได้อย่างลงตัว โดยคติธรรมดังกล่าว ได้เป็นสื่อที่มีอิทธิพลต่อการช่วยเหลือหลอมพฤติกรรมของคนในสังคมให้มีบุคลิกตามแบบอย่างของตัวละครโดยทางอ้อม ทั้งในแง่ที่เป็นเครื่องปลูกฝังการสร้างความรักสามัคคี ความสงบสุขให้กับคนในชุมชนชนบทอีสานมาอย่างยาวนาน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาเกี่ยวกับหนังประโมทัยอีสาน โดยการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เป็นกรณีศึกษาว่ามีความเป็นมาอย่างไร ตลอดจนคุณค่าการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมต่อสังคม และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัย เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดในการเรียนรู้ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น อันจะก่อให้เกิดความศรัทธาในการสืบทอดหนังประโมทัยอีสานสืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและสาระสำคัญของหนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานที่มีต่อชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ เป็นการวิจัยผสมผสานทั้งเชิงเอกสารและเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ประชากร/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการออกสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้อง จึงกำหนดผู้ให้ข้อมูล คือ พระสงฆ์ จำนวน 3 รูป บุคลากรคณะหนังประโมทัย

จำนวน 11 คน นักวิชาการ จำนวน 2 คน ผู้จ้างและประชาชนทั่วไปผู้ชมการแสดงหนังประโมทัย จำนวน 2 คน รวม 18 รูป/คน

2. เครื่องมือที่ใช้สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการออกแบบสัมภาษณ์ให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบแล้วจึงนำไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ตอบตามแบบสัมภาษณ์ คือ

2.1 การใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นจากพระสงฆ์ คณะหนังประโมทัย นักวิชาการ ผู้จ้างและประชาชนทั่วไป เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหนังประโมทัยอีสาน

2.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interviews) สำหรับพระสงฆ์ คณะหนังประโมทัย นักวิชาการ ผู้จ้างและประชาชนผู้ชมทั่วไป

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ขอให้บัณฑิตศึกษาออกหนังสือไปยังผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อขอสัมภาษณ์ เมื่อได้รับการตอบรับแล้วจึงนัดวันเวลาเพื่อขอสัมภาษณ์และผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์ข้อมูล เสร็จแล้วจึงนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์เพื่อให้ได้ผลตามประเด็นปัญหาที่อยากทราบ

5. การเขียนรายงานวิจัย เมื่อทำการสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจึงนำมาเรียบเรียงเขียนเป็นรายงานวิจัยและสรุปผลการศึกษาโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ พร้อมข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาประวัติความเป็นมาและสาระสำคัญของหนังประโมทัยอีสาน จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า หนังประโมทัยในภาคอีสานในจังหวัดศรีสะเกษ ได้รับอิทธิพลมาจากคณะหนังประโมทัยในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของการแสดงของหนังประโมทัย และได้รับความนิยมขึ้นชอบเป็นอย่างมากในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น โดยเริ่มจากมีชาวบ้านฝั่งตำบลหนองแค อำเภอรามาศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ได้ไปจ้างคณะหนังประโมทัยคณะหนึ่งที่ตั้งอยู่บ้านยางปลาบึง อำเภอมหาชนะชัย (ปัจจุบันขึ้นอยู่กับจังหวัดยโสธร) มาทำการแสดงถึง 3 ครั้ง จึงทำให้ชาวบ้านฝั่งได้คิดริเริ่มตั้งคณะหนังประโมทัยของตนเองขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ.2504 นำโดยพ่อสิงห์ จำเริญ และได้ตั้งชื่อคณะว่า ส.ร่วมมิตร อย่างไรก็ตาม คณะหนังประโมทัยในจังหวัดศรีสะเกษ ที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่า มีอยู่ด้วยกัน 4 คณะ คือ 1) คณะ ส.ร่วมมิตร ตั้งคณะเมื่อ พ.ศ.2493 โดยพ่อสิงห์ จำเริญ ตั้งอยู่บ้านฝั่ง ตำบลหนองแค อำเภอรามาศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ 2) คณะ ส.บันเทิงศิลป์ ตั้งคณะเมื่อ พ.ศ.2500 โดยพ่อสุวรรณ (ไม่ทราบนามสกุล) 3) คณะเฉลิมศิลป์ ตั้งคณะเมื่อ พ.ศ.2544 โดยพ่อเฉลิมชัย เขียวอ่อน ตั้งอยู่บ้านฝั่ง ตำบลหนองแค อำเภอรามาศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และ 4) คณะหนังประโมทัยโรงเรียนบ้านหนองแวง ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2545 โดยมีผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นผู้ดูแล ตั้งอยู่บ้านหนองแวง

ตำบลหนองแวง อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ปัจจุบันคณะหนังประมอทยังคงแสดงอยู่ในจังหวัดศรีสะเกษ มีอยู่เพียง 1 คณะ คือคณะหนังประมอทยคณะเฉลิมศิลป์ และถือเป็นคณะที่มีความเสี่ยงต่อการสูญหายหรือการหยุดแสดง เนื่องจากการเข้ามาของศิลปะการแสดงสมัยใหม่ จึงทำให้คณะหนังประมอทยในจังหวัดศรีสะเกษอาจต้องเลิกการแสดงไปในที่สุด

ส่วนสาระสำคัญของหนังประมอทยจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ทุกคณะจะเน้นในส่วนของเนื้อหาสาระที่สะท้อนให้เห็นถึงความถูก-ผิด ดี-ชั่วของการกระทำที่สื่อผ่านการแสดงของตัวละคร และบางครั้งผู้พากย์ก็ยังสอดแทรกสื่อสารเนื้อหาในสาระสำคัญที่ตนเองต้องการจะสื่อถึงผู้ชม เช่น เนื้อหาที่ส่งเสริมการ ดำเนินชีวิตในสังคม เนื้อหาที่สื่อถึงความตระหนักในพระคุณของพ่อแม่ ตลอดจนเนื้อหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างกันในวิถีชุมชนที่แสดงออกถึงความเอาใจใส่ใฝ่ถามต่อกันเกี่ยวกับสารทุกข์สุกดิบตามประสาชาวบ้านระหว่างตัวหนังกับผู้ชม

2. ผลการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประมอทยจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า พุทธธรรมเป็นหลักการที่เป็นแก่นแท้หรือเรียกกันว่า“สัจธรรม”เป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ มุ่งผลสำเร็จไปสู่หนทางแห่งพระนิพพาน อันเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้โดยพระองค์เองแล้วนำมาสั่งสอนแก่มวลมนุษยชาติให้รู้และเข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติและยังเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพื่อการพัฒนาตนเองครอบครัวและสังคมให้เกิดความผาสุก โดยปรากฏมีพุทธธรรมทั้งหมด 18 ข้อซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ พุทธธรรมที่เกี่ยวกับชีวิตและพุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับชีวิต

1) ทุกข์ เป็นหนึ่งในอริยสัจ เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าเป็นสภาพที่ทนได้ยากเป็นสภาวะทุกข์ที่เกิดขึ้นได้กับทุกคน ส่วนใหญ่แล้วจะเกิดจากความทุกข์ 2 ประเภท ได้แก่ ทุกข์ทางกาย คือทุกข์ที่มีประจำอยู่ในสภาพร่างกายตั้งแต่การเกิดขึ้นมามีชีวิตจนกระทั่งตายซึ่งมีอยู่ 3 อย่าง ได้แก่ ขาติทุกข์ ขราทุกข์และมรณทุกข์ และทุกข์ทางใจ มีความโทมนัส ความแปรปรวน ความพลัดพราก ความปรารถนาไม่สมหวัง ซึ่งปรากฏอยู่ทั้งตัวละครฝ่ายธรรมและอธรรม

2) ตัณหา เป็นลักษณะของความกระหาย อยากมีอยากเป็น ตลอดจนความปรารถนาในรูป รส กลิ่น เสียง ใฝ่ภัวพะ และธรรมารมณ์ต่างๆ เป็นตัวต้นเหตุที่ทำให้มนุษย์รวมถึงเหล่าสัตว์ประพตอทุกข์ทรมาน ทำความชั่ว ขาดสติ จนไม่สามารถระงับใจตนเองได้ ซึ่งปรากฏอยู่ในตัวละครกระทั้งแสดงพฤติกรรมหรือความประพตอออกมาในรูปแบบต่างๆทั้งทางดีและทางไม่ดี

3) กรรม เป็นลักษณะของการกระทำทั้งทางดีและทางชั่วกรรมที่เป็นฝ่ายดีเรียกว่า กุศลกรรม และกรรมที่เป็นฝ่ายชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ซึ่งเกิดขึ้นจาก 3 ช่องทาง คือ กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมซึ่งตัวละครได้แสดงออกมาทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว กรรมจึงเป็นต้นเหตุของการเกิดในวัฏสงสารทำให้มนุษย์และสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่จบสิ้น

4) โลกธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กับชีวิตของมนุษย์แทบทุกผู้ทุกคน เป็นธรรมที่ครอบงำสัตว์โลก ซึ่งทุกคนในโลกต้องเป็นไปตามธรรมนี้และปรากฏผ่านตัวละครฝ่ายธรรมและอธรรม

2.2 พุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม

1) ศีล เป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานที่เป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ใจ เป็นรากฐานสำคัญในสังคมมนุษย์ต่อการสร้างความสงบสุขให้กับตนเองจนถึงสังคม แต่หากละเมิดศีลก็ย่อมจะส่งผลเป็นความวุ่นวายเดือดร้อนตามมา ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้สะท้อนให้เห็นผ่านตัวละคร

2) ทาน เป็นธรรมที่ตั้งของการทำความดีหรือการให้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นและประโยชน์แก่ส่วนรวม ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้มีการสอดแทรกคำสอนให้มีความสอดคล้องกับอุปนิสัยของชาวอีสาน พุทธธรรมข้อนี้จึงมีประโยชน์ต่อการสร้างเสริมสังคมสันติสุขเป็นอย่างมาก

3) ปัญญา เป็นความฉลาด รอบรู้ ความเข้าใจชัดในสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นความรู้ทั่วถึง เข้าใจได้ในเหตุผลหรือการรู้อย่างชัดเจนในบาป บุญ คุณ โทษ วิชา รู้จักกาลเทศะ รู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์เป็นเครื่องมือสำคัญที่หนึ่งประโมทัยสะท้อนให้ผู้ชมใช้ในการแก้ปัญหาและการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

4) กตัญญูกตเวที เป็นพุทธธรรมสำคัญข้อหนึ่งที่ถือเป็นคุณงามความดีในการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งปรากฏผ่านตัวละคร สะท้อนแง่คิดคติคำสอนเครื่องหมายของคนดีรู้ในพระคุณที่ท่านทำอุปการะ พุทธธรรมข้อนี้จึงเป็นจริยธรรมเบื้องต้นต่อการสร้างจรรโลงเชิดชูไว้ไม่ให้เสื่อมให้คู่อยู่กับสังคม

5) เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรม เป็นธรรมที่มีประจำใจของผู้ใหญ่เพราะสามารถให้ความรัก ความปรารถนาดี ทั้งหมู่มนุษย์และเหล่าสัตว์ ที่คณะหนึ่งประโมทัยได้นำเอาเรื่องความเมตตานี้มาแทรกไว้ที่คนในสังคมควรปฏิบัติต่อกันเพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นกับทุกคนในสังคม

6) ความไม่ประมาท เป็นหลักการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ เป็นหลักธรรมอย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพื่อเตือนสาวกให้มีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้สะท้อนให้เห็นผ่านตัวละคร เพื่อป้องกันบุคคลให้กระทำการกรรมทุกอย่างไม่ให้พลั้งเผลอไม่ให้เกิดผิดพลาด

7) ความซื่อสัตย์ เป็นข้อธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตหรือการใช้ชีวิตขั้นพื้นฐานของชาวบ้าน ที่หนึ่งประโมทัยได้นำเสนอผ่านตัวละคร เพื่อให้เกิดการปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสมและเกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

8) ความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นข้อธรรมหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในมงคล 38 ประการ เป็นคุณธรรมหรือเป็นสมบัติที่อยู่ในจิตใจสำหรับผู้ที่จะเป็นใหญ่ ด้วยการไม่โอ้อวด ไม่เย่อหยิ่งจองหอง โสโอหัง ไม่พองลม หยาบกระด้าง รู้กาลควรไม่ควร ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้นำมาใช้สะท้อนลักษณะของผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนผ่านตัวละครได้อย่างชัดเจน

9) ความสามัคคี เป็นธรรมที่สำคัญเพื่อสร้างพลังในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมดที่มีอยู่ในสาราณียธรรม 6 ซึ่งปรากฏผ่านตัวละคร หากผู้ใดได้ ประพฤติยอมเกื้อกูลกันไม่ขัดแย้งกัน อันจะก่อให้เกิดความรักสามัคคีเพื่อส่งเสริมสันติสุขในสังคม ให้เกิดความผาสุก

10) ความรู้จักเหตุผล เป็นหนึ่งในหลักธรรมที่สำคัญในสัปปริสธรรม เพราะเป็น ข้อธรรมที่นำไปสู่การเกิดปัญญาทำให้เป็นผู้ที่เข้าใจ รู้หลักการ กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล อันจะ ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปฏิบัติที่สอดคล้องว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำภายใต้เหตุและผลอัน ถูกต่อนั้น ที่ได้นำเสนอผ่านตัวละคร หนึ่งประโมทัย พุทธธรรมข้อนี้จึงเป็นจริยธรรมเบื้องต้นต่อ การดำเนินชีวิตของบุคคล

11) การรู้จักคบคน เป็นข้อธรรมหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในมงคล 38 ประการ เป็น คุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตของบุคคล ดังภาษิตที่ว่า “คบคนพาล พาลพาไป หาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล” ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้นำเสนอผ่านตัวละครเพื่อให้ผู้ชมได้ ตระหนักต่อการเลือกคบคนในสังคม

12) การมีราชธรรม หรือทศพิธราชธรรม บางทีก็เรียกจริยวัตร 10 ประการ ถือเป็น หลักธรรมสำคัญเพราะเป็นข้อประพฤติเป็นจริยวัตรหรือสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ผู้นำและนัก ปกครองที่ดี ที่ต้องยึดมั่นคุณธรรมข้อนี้ไว้ประจำตน เพื่อยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจน เกิดความชื่นชมยินดีหรือผู้ได้บังคับบัญชาและบริวารมีความอยู่เย็นเป็นสุข ที่คณะหนึ่งประโมทัย ได้นำเอาเรื่องราวธรรมนี้มาแทรกไว้เพื่อสะท้อนลักษณะของผู้นำที่ควรปฏิบัติเพื่อสร้างความสุข ให้เกิดขึ้นกับทุกคนในสังคม

13) มีหลักทศ 6 ข้อธรรมสำหรับใช้ปฏิบัติต่อกันโดยฐานะต่างๆตาม ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันตั้งแต่สถาบันเล็กที่สุดคือสถาบันครอบครัว ไปจนถึงชุมชนสังคมและใหญ่ สุดคือสถาบันชาติ ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้นำมาเสนอต่อผู้ชมผ่านตัวละครได้อย่างชัดเจน เพื่อเป็น หลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

14) ความสันโดษ ข้อธรรมที่แสดงถึงความรู้จักพอ ยินดี พอใจกับของที่ตนมีอยู่ พอใจกับของของตนไม่ว่าจะเป็นอำนาจวาสนา ภรรยา การงาน ผู้ที่เข้าใจเรื่องสันโดษย่อมนำสุขมา สู่ตน แต่หากเว้นจากสันโดษข้อนี้แล้ว ก็จำทำให้คนเบียดเบียนแย่งชิงกัน ความสันโดษจึงเป็น คุณธรรมที่มหัศจรรย์ที่ปรากฏอยู่ในตัวละครหนึ่งประโมทัย

3. ผลการวิเคราะห์คุณค่าของหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนึ่งประโมทัยอีสานที่มีต่อ ชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ

จากการศึกษา พบว่า การดำเนินเรื่องของคณะหนึ่งประโมทัยต้องการสื่อให้ผู้ชมเห็น อุปนิสัยใจคอ พฤติกรรม โดยมุ่งเข้าหาหลักธรรมอันเป็นคติสอนใจที่ต้องการนำเสนอให้มีความ สอดคล้องกับความต้องการของสังคมเพื่อสามารถนำไปใช้พัฒนาบุคคลให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ คุณธรรมและจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหนึ่งประโมทัยได้เสนอสอดแทรกความรู้ด้าน พุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ด้วยปัญญาตามความจริงที่ปรากฏอยู่ใน

ธรรมชาติไว้ในการแสดงผ่านบทละครและตัวละครที่สำคัญ ซึ่งนับเป็นคำสอนหรือพุทธพจน์ ความรู้อันสูงค่ายิ่ง หนังสือประโมทัยจึงเป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการช่วยอบรมศีลธรรมจรรยาและวางหลักการดำเนินชีวิตให้แก่คนในสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณงามความดีปลอดความขัดแย้ง และการสร้างพลังสันติสุขให้แก่ชุมชนและสังคมได้ทางหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์คุณค่าของพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยที่มีต่อชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ ออกมาเป็น 3 ระดับ ดังนี้

3.1 คุณค่าในระดับบุคคล

คุณค่าของหลักธรรมและภูมิปัญญาของหนังสือประโมทัยอีสานเป็นสื่อในการสอนธรรมที่สำคัญแก่คนในสังคม เพื่อจะกระตุ้นจิตสำนึกให้คล้อยตามและเกิดความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตของบุคคลที่แสดงให้เห็นถึงความดีและความชั่วในความประพฤติที่แสดงออกทั้งทางกาย วาจาและใจ โดยเฉพาะการสะท้อนคุณค่าพุทธธรรมต่างๆ อันเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานที่ง่ายๆ ที่ทุกคนสามารถทำได้ โดยให้รู้จักแยกแยะความดีความชั่ว เชื่อมั่นในเรื่องการทำความดีและผลของการทำความดี เข้าใจและเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล เชื่อว่าการกระทำทุกอย่างล้วนมีเหตุปัจจัยและผลที่จะตามมาทั้งสิ้น โดยมีข้อพุทธธรรมที่สามารถนำมาใช้ประพฤติปฏิบัติเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองในระดับบุคคล ได้แก่ ความไม่ประมาท ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความรู้จักเหตุผล การรู้จักคบคนและปัญญาเพื่อใช้กำหนดทิศทางการชีวิตและพัฒนาตนเองให้ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขในสังคม

3.2 คุณค่าในระดับครอบครัว

การดำเนินชีวิตในระดับครอบครัวแต่ละคนจะมีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบที่แตกต่างกันไปทุกคนจะให้ความสำคัญซึ่งกันและกัน ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่มีความสำคัญเพื่อหล่อหลอมชีวิตจิตใจพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว พุทธธรรมที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยจึงเป็นเสมือนเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสอนสมาชิกในครอบครัวให้เป็นคนดี เข้าใจแนวทางปฏิบัติต่อกันอย่างรู้จักหน้าที่ของตนให้อยู่ร่วมกันด้วยความรักความเข้าใจ ให้รู้จักอุปการะคุณของผู้อื่น เชื่อฟังผู้อาวุโส ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ซึ่งตรงกับวิถีของชาวอีสานที่มีลักษณะอุปนิสัยที่ห่วงใยและเคารพซึ่งกันและกัน อาศัยอยู่ด้วยกันด้วยความเกรงอกเกรงใจการสวดสรรเสริญพุทธธรรมของคณะหนังสือประโมทัยจึงเป็นการช่วยสอนธรรมไปในตัวในลักษณะการกระตุ้นความคิดหรือแง่คิดต่างๆ ถือเป็นการอบรมจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่ส่งผลต่อการแสดงออกด้านพฤติกรรมและความพร้อมที่จะออกไปสู่สังคมที่กว้างใหญ่ได้อย่างมีความสุข โดยมีข้อพุทธธรรมที่สามารถนำมายึดถือปฏิบัติต่อกันในระดับครอบครัว คือ หลักทศ 6 กตัญญูกตเวทิตะ ความซื่อสัตย์ เพื่อถ่ายทอดความดีงามในการดำเนินชีวิตร่วมกันในระดับครอบครัว

3.3 คุณค่าในระดับสังคม

การสื่อพุทธธรรมของหนังสือประโมทัยจะมีลักษณะที่มุ่งจรรโลงสังคมเพราะต้องการสร้างสังคมให้มีความน่าอยู่และแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนอีสาน ตลอดจนการนำพุทธธรรมมาวางเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตให้แก่คนในสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณงามความดี มุ่งสอนให้คนในสังคมเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเองและของผู้อื่น เพื่อให้ตระหนักในคุณค่าของ

กันและกัน บรรณาธิปไตยให้ชีวิตตนเองและผู้อื่นอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก สังคมมีความเจริญงอกงาม ซึ่งคุณค่าของพุทธธรรมในระดับสังคม ผู้วิจัยได้วิเคราะห์การนำมาปรับใช้ในสังคมเป็น 3 ประเด็น คือ

1) แก้ปัญหาความทุกข์ในสังคม เป็นการสอนให้เข้าใจเรื่องปัญหาความทุกข์ว่าเป็น ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของผู้คนทุกสังคมและทุกๆ สังคมก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาอันเกิดจากความทุกข์ของคนในสังคมนั้นไปได้จึงเป็นเรื่องปกติที่คนในสังคมต้องยอมรับกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพต่างๆ ที่ตนเองประสบพบเจอได้และเข้าใจปัญหาสภาพความทุกข์นั้นว่าเป็นความเป็นจริงของธรรมชาติ และพยายามหาวิธีแก้ไขปัญหาและการออกจากความทุกข์ให้ถูกวิธี โดยมีหลักธรรมที่มุ่งสอนให้คนในสังคมได้สะท้อนแง่คิดคติธรรมให้เข้าใจสภาวะทุกข์และการหาวิธีแก้ปัญหาคความทุกข์ให้กับตนเองและสังคม ได้แก่ เข้าใจความทุกข์ในอริยสัจ เชื่อเรื่องของการมุงแก่ที่ตัวตมทาที่เกิดขึ้นกับใจ และการรู้ทันโลกธรรม ซึ่งคนในสังคมต้องใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ให้ถ่องแท้

2) ยุติปัญหาความขัดแย้ง ความขัดแย้งเป็นปัญหาที่อยู่คู่กับทุกสังคม และทุกสังคมก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้งนั้นไปได้ เช่น ผลประโยชน์ขัดกัน ความคิดเห็นไม่ตรงกัน ตลอดจนความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ อุดมคติทางการเมืองหรือความคิดเห็นทางการเมืองไม่ตรงกัน จึงเป็นเรื่องปกติที่คนในสังคมต้องยอมรับและเข้าใจปัญหาสภาพความขัดแย้งนั้นและพยายามหาวิธีแก้ไขปัญหา ยุติข้อขัดแย้งตามระบบกลไกของสังคมเพื่อจะให้สังคมดำเนินไปได้อย่างปกติสุข ซึ่งปัญหาความขัดแย้งอาจมีสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งต่างๆ กันไป โดยทางเลือกหนึ่งของการแก้ไขความขัดแย้งหรือลดความขัดแย้ง สังคมควรนำเอาแนวทางของพุทธธรรมมาปรับใช้เพื่อการแก้ไขและยุติปัญหาความขัดแย้งต่างๆ อย่างถูกวิธี ซึ่งหนึ่งประมอทัยได้สะท้อนแง่คิดคติธรรมที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและหลักวิธีแก้ปัญหาคซึ่งปรากฏข้อธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการสลายปัญหาความขัดแย้งภายในสังคม คือ ลดตัณหาอันเป็นรากเหง้าตัวต้นเหตุของความขัดแย้งต่างๆ ทำให้คนในสังคมหลงใหลอยู่ในอำนาจของความอยากอยากรไม่มีที่สิ้นสุด ส่งเสริมเมตตาอันเป็นธรรมที่เกื้อกูลชีวิตและสังคม ดังคำว่า“เมตตาธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนโลก”และยึดมั่นในสันโดษ ยินดีพอใจตามเพศภาวะ ฐานะทางสังคมและแนวทางการดำเนินชีวิตให้เป็นผู้มีมารู้จักอ้อม รู้จักพอ เพื่อเป็นเกราะป้องกันความขัดแย้งตอกัน ในสังคม

3) สร้างเสริมสังคมสันติสุข ทุกสังคมล้วนประสบปัญหาในด้านต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่น ปัญหาความขัดแย้ง ปัญหาความรุนแรง ที่ล้วนมีสาเหตุมาจากคนในสังคมที่มีอคติหรือทัศนคติที่เป็นไปในทางลบไม่ยอมรับฟังเหตุผลซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะด้วยเรื่องทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ความเหลื่อมล้ำหรือการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย การละเมิดสิทธิมนุษยชน การขาดความยุติธรรมในสังคม ปัญหาเหล่านี้ล้วนบีบคั้นให้คนในสังคมมุ่งสู่ความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงเป็นทางออก ในเมื่อไม่สามารถหาข้อยุติซึ่งเป็นที่ยอมรับของกลุ่มที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน ย่อมมีความหวาดระแวงในเจตนาที่

มีต่อกัน และจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ トラบเท่าที่ยังไม่สามารถบรรลุต่อข้อตกลงในการแก้ปัญหาได้อย่างสันติ ก็ะยังเกิดการเผชิญหน้าและเพิ่มความหวาดระแวงที่มีต่อกันจนก่อให้เกิดการเผชิญหน้าในรูปแบบต่างๆและนำไปสู่การใช้กำลังการใช้ความรุนแรงระหว่างกัน ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่างๆตามมา ความขัดแย้งนี้อาจเป็นความขัดแย้งตั้งแต่ระดับชุมชน สังคม ไปจนถึงระดับประเทศ ซึ่งระดับของความรุนแรงก็จะแตกต่างกันไปด้วย

สังคมเกิดความขัดแย้ง ย่อมส่งผลต่อความสงบสุขสันติของคนในสังคม ทางออกที่จะช่วยส่งเสริมเรื่องสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคม ก็คือการนำแนวทางของพุทธธรรมต่างๆ อันเป็นพุทธิปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เพื่อเข้ามาขัดเกลาส่งเสริมความดีงามกลับคืนสู่สังคมโดยการชี้ให้เห็นโทษและแสดงตัวอย่างที่ดีงามให้แก่คนในสังคม ซึ่งหนังสือประโมทัยได้สะท้อนแง่คิดศีลธรรมที่เป็นประโยชน์ ได้แก่ ศีล คือ การตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติอันดีงามปฏิบัติเพื่อย่นย้าความเข้าใจเรื่องความประพฤติทางกาย วาจา ใจ หรือข้อบังคับทางกฎหมายอย่างเคร่งครัด ทาน คือให้ความเคารพช่วยเหลือเกื้อกูลรู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน ความรักสามัคคี เพื่อสานสัมพันธ์ที่ดีให้กลับคืนมา ส่วนฝ่ายปกครองหรือผู้นำก็ต้องปฏิบัติในราชธรรม อันเป็นคุณธรรมของผู้ปกครอง สังคมสันติสุขก็จะเกิดขึ้นในจิตใจของคนในสังคม

การนำพุทธธรรมจากหนังสือประโมทัยอีสานมาปรับใช้เพื่อการขัดเกลาสังคมในทุกระดับดังกล่าวมานี้ ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อการพัฒนาระดับจิตใจและปัญญาของผู้คนในสังคมให้สูงขึ้น หนังสือประโมทัยอีสานจึงมีความสำคัญต่อการเป็นสื่อในการสร้างความรู้ด้านพุทธธรรมที่มีประโยชน์ให้แก่สังคมอีสานอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ 1) เป็นเครื่องมือกระตุ้นแง่คิดความรู้สู่สังคม เมื่อผู้ชมได้คิดไตร่ตรองและตระหนักในสาระสำคัญของพุทธธรรมแล้ว ย่อมนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามหลักความเชื่อความเข้าใจแบบชาวบ้านและส่วนใหญ่ก็เกี่ยวเนื่องกับการดำเนินชีวิตในสังคมตามจารีตนับเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจแง่คิดด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่สังคมได้อย่างแยบยล 2) เป็นเครื่องมือบ่มเพาะความดีงามและคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่สังคม หนังสือประโมทัยเป็นเครื่องมือช่วยสอนหรือเป็นเครื่องมือสื่อสารคติคำสอนทางพุทธธรรมอันเป็นแบบอย่างผ่านบทละครและตัวละครสำคัญต่าง ๆ โดยมุ่งเป้าหมายเพื่อบ่มเพาะขัดเกลาจิตใจของผู้ชมหรือคนในสังคมให้มีความประพฤติที่ดี มีความคิดที่ดี มีจิตใจที่ดีงามสามารถนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนหรือสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตนเองและสังคม เพื่อส่งเสริมการมีคุณภาพชีวิตที่ดี รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น และใช้ชีวิตอย่างมีเหตุผลให้เป็นปกติสุขปราศจากความทุกข์ความวุ่นวายทั้งปวง

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยอีสาน: กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ สามารถอภิปรายผลในประเด็นที่น่าสนใจได้ ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาและสาระสำคัญของหนังสือประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ

ความเป็นมาของคณะหนังประมอทัยจังหวัดศรีสะเกษ ได้รับอิทธิพลมาจากคณะหนังประมอทัยในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของการแสดงของหนังประมอทัยและได้รับความนิยมขึ้นชอเป็นอย่างมากในชุมชนท้องถิ่นขณะนั้น โดยอาจารย์สิงห์ จำเริญ ชาวบ้านฝั่งอำเภอราศีไศล ได้เป็นผู้ริเริ่มตั้งคณะหนังประมอทัยของตนขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2504 และได้ตั้งชื่อคณะว่า ส.ร่วมมิตร สอดคล้องกับหิรัญ จักรเสน ได้ศึกษาเรื่อง“พัฒนาการของหนังประมอทัยในจังหวัดขอนแก่น” ที่พบว่า ความเป็นมาของคณะหนังประมอทัยในจังหวัดขอนแก่น ได้รับการสืบทอดการแสดงมาจากคณะหนังประมอทัยอีสานในจังหวัดต่างๆ ได้แก่ คณะหนังประมอทัยจังหวัดยโสธรจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดอุดรธานี และจากคณะหนังประมอทัยในจังหวัดอุบลราชธานี (หิรัญ จักรเสน, 2553 : บทคัดย่อ) โดยสาระสำคัญของหนังประมอทัยจังหวัดศรีสะเกษ เป็นสื่อพื้นบ้านที่ทุกคณะจะเน้นในส่วนของเนื้อหาสาระที่สะท้อนให้เห็นถึงความทุกข์ดิ-ชั่วของการกระทำที่สื่อผ่านการแสดงของตัวละครและบางครั้งผู้พากย์ก็ยังสอดแทรกสื่อสารเนื้อหาในสาระสำคัญที่ตนเองต้องการจะสื่อถึงผู้ชม เช่น เนื้อหาที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตในสังคม สอดคล้องกับกาญจนา แก้วเทพ ที่กล่าวว่า สื่อพื้นบ้านนั้นเป็นสื่อที่มีอยู่คู่กับสังคมชนบทมานานแล้ว โดยได้พัฒนาตนเองมาจนมีเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการและใกล้ชิดกับประชาชน และมีรูปแบบที่ประชาชนคุ้นเคย จนตกผลึกเป็นรสนิยมของประชาชน นอกจากนี้ สื่อพื้นบ้านยังได้ทำหน้าที่ต่างๆ ต่อชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการให้ความรู้ ให้ความบันเทิง อบรมสั่งสอน วิชาพิธีกรรม ฯลฯ ตลอดจนหลักศีลธรรม คติธรรมต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการนำไปใช้ปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมได้ (กาญจนา แก้วเทพและคณะ, 2543 :344) อนึ่ง การสื่อความหมายของหนังประมอทัยนั้น นอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วยังให้คุณค่าในแง่มุมต่างๆ ผ่านตัวละครสำคัญถึงผู้ชม ได้แก่ การสื่อคุณค่าทางวัฒนธรรม การสื่อคุณค่าทางปัญญา การสื่อคุณค่าทางคุณธรรม การสื่อคุณค่าทางภูมิปัญญา การสื่อคุณค่าทางอารมณ์ การสื่อคุณค่าทางการใช้ภาษาและการสื่อแสดงความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งการสื่อความหมายต่างๆ เหล่านี้สะท้อนทั้งแง่คิดความรู้แก่สังคมอีสานเป็นอย่างดี สอดคล้องกับวรเชษฐ์ แถวนาขุม ได้วิจัยเรื่อง “พัฒนาการของหนังประมอทัยในจังหวัดยโสธร” พอสรุปได้ว่า หนังประมอทัยจะมีการแทรกและเพิ่มเติมเรื่องที่เป็นคติสอนใจแก่ผู้ชมตามสภาพปัญหาของสังคมที่เปลี่ยนไป จึงเป็นการแสดงพื้นบ้านที่ให้ประโยชน์และมีคุณค่า ทั้งด้านให้ความบันเทิง ความรู้ และคติสอนใจแก่ประชาชนในการดำเนินชีวิต ทั้งนี้เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนตลอดไป (วรเชษฐ์ แถวนาขุม, 2554 : บทคัดย่อ)

2. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประมอทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นพื้นฐานสำคัญทางคุณธรรมจริยธรรมอันเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบต่อตัวบุคคลเป็นสำคัญ ซึ่งในส่วนของเนื้อหาวรรณกรรมรามเกียรติ์ที่หนังประมอทัยนำมาแสดงได้สะท้อนถึงลักษณะของตัวละครต่างๆ ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับอมนุษย์หรือฝ่ายยักษ์ที่ได้ปรากฏแนวคิดอันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาเอาไว้หลายประการซึ่งสามารถนำมาเป็นตัวกำหนดและควบคุม

พฤติกรรมของผู้คนในสังคมได้ เช่น การทำให้สังคมหรือผู้ชมได้เรียนรู้ถึงหน้าที่ของตนเองให้มีความไม่ประมาท มีเมตตา มีความซื่อสัตย์ อ่อนน้อมถ่อมตน ยึดหลักสันโดษ รู้จักพิจารณาเหตุและผล รู้รักสามัคคี มีความกตัญญูต่องานอันเป็นพื้นฐานสำคัญของมนุษย์ เป็นต้น ตลอดจนการมีหลักปฏิบัติต่อกันโดยฐานะต่างๆทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อบุคคลอื่น มีปัญญาเข้าใจหลักความเป็นจริงของชีวิตที่ก่อให้เกิดทุกข์เพราะถูกรอบงำด้วยโลกธรรมและตัณหา เชื้อกฎแห่งกรรม ย่อมสามารถส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุข รู้จักคุณค่าในการดำเนินชีวิตโดยมีเป้าหมายให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติสุข รู้จักหน้าที่อันชอบธรรมตามกฎหมายที่สังคมวางไว้ รู้จักควบคุมตน การวางตนได้อย่างเหมาะสมต่อหน้าที่ กระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม เป็นต้น ซึ่งหากบุคคลได้ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักคำสอนทางศาสนาเป็นที่ตั้งแล้วย่อมนำพาให้บุคคลมีภูมิคุ้มกัน มีปัญญาในการทำความเข้าใจและมองโลกที่เข้มแข็งได้ ตลอดจนจัดการกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตได้อย่างเหมาะสม อันจะก่อให้เกิดความสุขทั้งระดับบุคคลและสังคมตามมาซึ่งสอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ที่ได้กล่าวในหนังสือ“พุทธธรรม” ไว้ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติ มีทั้งในส่วนที่เป็นธรรมะและในส่วนที่เป็นวินัยหรือศีลที่บัญญัติขึ้น ซึ่งมีหลักคำสอนหลายหมวดที่จะนำมาใช้ว่าชีวิตเป็นไปอย่างไร ชีวิตควรเป็นไปอย่างไร และควรให้เป็นอย่างไร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2557) โดยคติคำสอนที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยที่มีความสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ พุทธธรรมที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ ทุกข์ ตัณหา กรรม โลกธรรม และพุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม ได้แก่ ศีล ทาน ปัญญา กตัญญูตเวที เมตตา ความไม่ประมาท ความซื่อสัตย์ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสามัคคี ความรู้จักเหตุผล การรู้จักควบคุมตน มีราชธรรม มีหลักทศ 6 และความสันโดษ ที่เหมาะกับบุคคลรอบครวุฒ ชุมชน ตลอดจนสังคม สามารถนำมาใช้พัฒนาชีวิตของตนและสังคมได้

3. คุณค่าของหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยอีสานที่มีต่อชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ

สเกษ

หนังสือประโมทัยได้เสนอสอดแทรกความรู้ด้านพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ด้วยปัญญาตามความจริงที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติไว้ในการแสดงผ่านบทละครและตัวละครที่สำคัญ ซึ่งนับเป็นคำสอนหรือพุทธพจน์ความรู้อันสูงค่ายิ่งทั้งคุณค่าในระดับบุคคล คุณค่าในระดับครอบครัว และคุณค่าในระดับสังคม พุทธธรรมที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยจึงเป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการช่วยอบรมศีลธรรมจรรยาและวางหลักการดำเนินชีวิตให้แก่คนในสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณงามความดีปราศจากความขัดแย้งและการสร้างพลังสันติสุขให้แก่ชุมชนและสังคมได้ทางหนึ่ง สอดคล้องกับพระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์ ได้ศึกษาเรื่อง“วิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในคະລຳອີສານ”พอสรุปผลได้ว่า คະລຳອີສານ เป็นกฎกติกาหรือข้อห้ามทางสังคมที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวมในการอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวอีสานที่มีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาที่แยบยล โดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบัญญัติข้อห้ามมิให้บุคคลประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของคະລຳตามพฤติกรรมของตัวแสดงที่มีปฏิสัมพันธ์กันในสังคมจะแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ คະລຳทั่วไปคะ

ลำเกี่ยวกับตนเองและคะลำเกี่ยวกับผู้อื่น ซึ่งจากการวิเคราะห์ตีความคะลำอีสานทั้ง 3 ประเภท จะพบว่ามียุทธศาสตร์พื้นฐานมาจากกรอบแนวคิดตามหลักพุทธจริยธรรมหลายระดับนับตั้งแต่ เบญจศีล กุศลกรรมบถ ตลอดจนมรรคมรรคแปด และยังพบว่าคะลำอีสานเป็นการบูรณาการองค์ความรู้ ตามแนวทางของจริยธรรมมาเป็นวาทกรรมเชิงปฏิบัติอย่างกลมกลืนสามารถนำมาใช้ในการอบรมสั่งสอนและย้ำเตือนข้อห้ามปฏิบัติต่อผู้คนในสังคม ช่วยให้สังคมของชาวอีสานดำรงอยู่ได้อย่างสงบร่มเย็นเป็นสุข(พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์ (อภิชาโต), 2554 :บทคัดย่อ)

ดังนั้น คุณค่าของหลักพุทธธรรมคำสอนที่ปรากฏในหนังสือประโมทัยจึงเป็นแนวทางที่ดีที่เหมาะสมที่จะสามารถนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมทั้งส่วนที่เป็นคุณธรรมจริยธรรม และส่วนที่เป็นสัจธรรมความจริงของชีวิต ที่มุ่งเน้นให้บุคคลได้นำไปศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขความเจริญในชีวิตทั้งยังเป็นพลังที่จะต่อต้านขจัดปัญหาต่างๆ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของแม่ชีปาริชาติ ทองนพคุณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี” พอสรุปได้ว่า หลักพุทธธรรมในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นจริยธรรมซึ่งบุคคลควรประพฤติในสังคม และส่วนที่เป็นสัจธรรมซึ่งเป็นความจริงของโลกและชีวิต เป็นหลักธรรมคำสอนที่ควรแก่การศึกษาและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะหลักคำสอนถึงความทุกข์ของมนุษย์ เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์ย่อมมีความทุกข์ที่ต้องแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้องวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี สะท้อนให้เห็นถึงความทุกข์ของตัวละครที่เนื่องมาจากตัณหาของมนุษย์ (แม่ชีปาริชาติ ทองนพคุณ, 2551 :บทคัดย่อ) และสอดคล้องกับพระสมชาติ จิตติปัญญา ได้ศึกษาเรื่อง “จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง อ้ายร้อยชอด” ที่พบว่า เนื้อหาของวรรณกรรมมุ่งสอนจริยธรรมในระดับชาวบ้านโดยผ่านสื่อความบันเทิง เพื่อให้รู้หลักการในการดำเนินชีวิตประจำวันให้ถูกต้องเหมาะสม โดยเฉพาะเรื่องของศีลที่เป็นจริยธรรมพื้นฐานของบุคคลทั่วไป และหลักของการอยู่ร่วมกันในหัวข้อจริยธรรมเรื่องทิศหกพร้อมทั้งสอดแทรกจริยธรรมอื่นๆ ที่มีส่วนสนับสนุนการทำความดีของคนในสังคม ผู้แต่งได้ใช้ภาษาเรียบง่ายความหมายของจริยธรรมตรงกับความต้องการสื่อไปยังผู้ฟังการสื่อจริยธรรมของผู้แต่งเป็นไปอย่างประณีต ผู้ฟังไม่มีความรู้สึกลำบากยาก แต่กลับมีความรู้สึกร่าเริงจริยธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำที่ต้องปฏิบัติและได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าของสังคมในอดีตถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างของสังคม แต่ก็ไม่เกิดปัญหาในเรื่องความขัดแย้งเนื่องจากได้รับการขัดเกลาจากจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีจึงนับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่ามากเรื่องหนึ่งในฐานะที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นเป็นสื่อช่วยขัดเกลาจริยธรรมให้กับสังคม (พระสมชาติ จิตติปัญญา (เครือน้อย), 2546 : บทคัดย่อ)

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

หนังสือประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษ ได้รับอิทธิพลมาจากคณะหนังสือประโมทัยในจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพ่อสิงห์ จำเริญ ชาวบ้านผึ้ง ได้ริเริ่มตั้งคณะหนังสือประโมทัยขึ้นเป็นคณะแรกเมื่อปีพ.ศ.2504 ตั้งชื่อคณะว่า ส.ร่วมมิตร และพบว่าคณะหนังสือประโมทัยที่มีชื่อเสียงและได้รับ

ความนิยมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีอยู่ด้วยกัน 4 คณะ คือ คณะ ส.ร่วมมิตร คณะ ส.บันเทิงศิลป์ คณะหนังประโมทัยโรงเรียนบ้านหนองแขว และคณะเฉลิมศิลป์ ส่วนสาระสำคัญของหนังประโมทัยจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ทุกคณะจะเน้นในส่วนเนื้อหาของสาระที่สะท้อนให้เห็นถึงความถูกผิด ดี-ชั่วของการกระทำที่สื่อผ่านการแสดงของตัวละครถึงผู้ชม

หนังประโมทัยอีสานจังหวัดศรีสะเกษได้ปรากฏพุทธธรรมที่สำคัญ 18 ข้อธรรม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ พุทธธรรมที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ ทุกข์ ตัณหา กรรม โลกธรรมและพุทธธรรมที่เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม ได้แก่ ศีล ทาน ปัญญา กตัญญูกตเวที เมตตา ความไม่ประมาท ความซื่อสัตย์ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสามัคคี ความรู้จักเหตุผล การรู้จักคบคน มีราชธรรม มีหลักทศ 6 และความสันโดษ คุณค่าพุทธธรรมที่ปรากฏในหนังประโมทัยอีสานเป็นหลักธรรมระดับพื้นฐาน ซึ่งนับเป็นคำสอนหรือชุมชนทรัพย์ความรู้อันสูงค่ายิ่ง ทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับสังคม ผ่านภูมิปัญญาการแสดงของคณะหนังประโมทัย ที่เป็นเสมือนเครื่องมือหนึ่งในการช่วยอบรมศีลธรรมจรรยาและวางหลักการดำเนินชีวิตให้แก่คนในสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณงามความดีลดความขัดแย้งและการสร้างพลังสันติสุขให้แก่ชุมชนและสังคมได้อีกทางหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ.(2543), *สื่อเพื่อชุมชนการประมวลองค์ความรู้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร.(2526), *คติชาวบ้าน*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- บุญเจริญ บำรุงชู. (2553), “แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาหนังประโมทัยอีสานเพื่อส่งเสริมคุณค่าและมูลค่าทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์ (อภิชาโต).(2554), “วิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในคะลำอีสาน”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต).(2557), *พุทธธรรม*, (ฉบับปรับปรุง). พิมพ์ครั้งที่ 39. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมชาติ ฐิติปัญญา (เครือน้อย).(2546), “จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่องอ้ายร้อยยอด”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539), *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีปาริชาติ ทองนพคุณ. (2551) “การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- วรเชษฐ์ แกวนาชุม. “พัฒนาการของหนังประโมทัยในจังหวัดยโสธร”. วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาดุริยางคศิลป์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.
- วินัย จำปาอ่อน.(2550), “บทบาทของหนังประโมทัยในฐานะเป็นสื่อทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา จังหวัดศรีสะเกษ”. รายงานวิจัย.อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- วิไลลักษณ์ ลิขะไชย. (2544), “การเปลี่ยนแปลงของหนังประโมทัยในจังหวัดร้อยเอ็ด”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- หิรัญ จักรเสน. (2553), “พัฒนาการของหนังประโมทัยในจังหวัดขอนแก่น”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.